

УДК 342.725

 DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.4300614>
Н.В. ЗАНКЕВИЧ,

 аспірант Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України, м. Харків, Україна; e-mail: nazarzankevic@gmail.com;

 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0710-0536>

МОВНІ ВІДНОСИНИ ЯК ОБ'ЄКТ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

N.V. ZANKEVYCH,

 Postgraduate Student, Scientific Research Institute of State Building and Local Government, Kharkiv, Ukraine; e-mail: nazarzankevic@gmail.com;

 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0710-0536>

LANGUAGE RELATIONS AS AN OBJECT OF CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION

АНОТАЦІЇ (ABSTRACTS), КЛЮЧОВІ СЛОВА (KEY WORDS)

Постановка проблеми. Мова є спільним знаменником будь-яких суспільних відносин і визначає їх життєздатність. Тому, мовна сфера потребує належного конституційно-правового регулювання, яке безпосередньо є дотичним до національної ідентичності та вимагає від держави знаходження оптимального балансу у правовому регулюванні державної мови та мови національних меншин. Відтак, є необхідність в проведенні аналізу наявного конституційно-правового регулювання мовного питання в Україні та визначення його проблемних аспектів. **Метою** роботи є з'ясування теоретичних положень і конституційних засад мовних відносин в Україні, визначення правового статусу мов як однієї з засад конституційного ладу Держави, дослідження конституційно-правового інституту мов, встановлення правових засобів, які використовуються для регулювання мовної сфери. Серед використаних **методів** є системно-структурний, за яким визначено будову "конституційно-правового інституту мов" як цілісної системи з поділом її на окремі елементи; діалектичний – виявлено зв'язки між потребою в оновленні правового регулювання мовних відносин і змінами у суспільстві; формально-юридичний – створено умови для формулювання визначень "мовні відносини", "конституційно-правове регулювання", "правові засоби". **Результат.** З'ясовано, що мовні відносини є безпосереднім об'єктом конституційно-правового регулювання, а тому сукупність правових норм, що регулюють мовну сферу, становлять самостійний конституційно-правовий інститут мов. При цьому, конституційно-правове регулювання мовного питання є специфічним за своєю природою. Відтак, при його здійсненні є необхідність у використанні не всіх правових засобів одночасно, а лише тих, що здатні ефективно врегулювати приватну та публічну сферу спілкування. **Висновки.** Встановлено, що існує залежність між швидкими та якісними змінами суспільних відносин і потребою в належному конституційно-правовому регулюванні мовних відносин, оскільки від рівня їх регулювання залежить стабільність конституційного ладу України та її безпека від реальних і потенційних загроз на мовному ґрунті. При цьому, в основі такого регулювання є необхідність в забезпеченні розумного балансу інтересів між державною мовою та мовою національних меншин. Лише за такого стану стабільність інших сфер суспільного життя буде збережено, а це сприятиме подальшому розвитку суспільства.

Ключові слова: інститут мов; державна мова; Конституція України; мовні права людини; мова національних меншин; правові засоби; держава

Problem statement. Language is a common denominator of any social relations and determines their viability. Therefore, the language sphere first of all needs proper constitutional and legal regulation. Because this issue is directly related to national identity and requires the state to find the optimal balance in the legal regulation of the state language and the language of national minorities. It is therefore necessary to analyze the current constitutional and the legal regulation of the language question in Ukraine and to identify the problematic aspects. **The purpose** of the work is an in-depth analysis of the theoretical and constitutional basis of language relations in Ukraine, determination of the legal status of languages as one of the principles of the constitutional order of the State, research of the constitutional and legal institute of languages, establishment legal remedies used to regulate the language sphere. Among the **methods** used is the system-structural, which defines the structure of the "constitutional and legal institution of languages" as a holistic system with its division into

separate elements; dialectical – revealed links between the need to update the legal regulation of language relations and changes in society; formal-legal – created the conditions for the formulation of definitions of "language relations", "constitutional and legal regulation", "legal means". **Results.** It was found that language relations are the only association of organizational and legal regulation, and therefore the set of legal norms that regulate the language sphere, constitute an independent constitutional and legal institution of languages. At the same time, the constitutional and legal regulation of the linguistic question is of a special nature. Consequently, in its implementation, it is necessary to use not all legal remedies at the same time, but only those that can effectively regulate the private and public sphere of communication. **Conclusions.** It is established that there is a relationship between the rapid and qualitative evolution of social relations and the need for the adequate constitutional and legal regulation of linguistic relations. Because the stability of the Ukrainian constitutional order and its security against actual and potential threats on the basis of language depends on the level of their regulation. At the same time, this regulation rests on the need to ensure a reasonable balance of interests between the language of the state and the language of national minorities. Only in this way, the stability of other spheres of public life will be preserved, and this in turn will contribute to the further development of society in a progressive direction.

Key words: *institute of languages; state language; Constitution of Ukraine; language human rights; the language of national minorities; legal remedies; state*

Постановка проблеми

Однією з характерних ознак суспільства є наявність у ньому різноманітних зв'язків, що за певних умов (наявність суб'єктів, постійно-тривалого контакту та правового регулювання, тощо) переростають у суспільні відносини, які не є однорідними через те, що сфера їх існування є доволі широкою. Зокрема, суспільні відносини за сферою виникнення можуть бути економічними, політичними, соціальними, правовими, духовними тощо. Проте, їх існування в більшій мірі залежить від одного компонента – мови. Саме мова є спільним знаменником будь-яких суспільних відносин і визначає їх життєздатність. Тому мова потребує відповідного правового регулювання, що, в свою чергу, пояснює наявність мовних відносин і створює необхідність у їх регулюванні та дослідженні.

Наголосимо, що мовне питання, тією чи іншою мірою стосуючись усіх сфер суспільних відносин, завжди зберігає свою актуальність та постійно потребує ґрунтовного дослідження в умовах стрімкого суспільного розвитку та побудови сучасної демократичної, правової, соціальної держави. Так, Л.В. Бобрицький досліджував взаємозв'язок між невизначеністю у правовому регулюванні мовного питання та безпекою національного суверенітету [1]; О.М. Бориславська визначила європейські стандарти та національні особливості правового регулювання української мови як державної [2]; Т.О. Ковальова розглядала європейський досвід та українські проблеми в регулюванні мовних відносин в контексті стандартів Європейської хартії регіональної або міноритарних мов [3]; О.В. Лопушанська дослідила мовну політику України в галузі освіти й визначила напрямки її удосконалення [4].

Серед зарубіжних вчених, наприклад, Р. Каплан і Балдауф-мол. (Kaplan and Baldauf Jr., 2008), які розглядають мовну ситуацію в країнах Європи з оголошенням мовного різноманіття, історичного та політичного контексту та поточної мовної ситуації, включаючи планування мови в освіті, роль засобів масової інформації, роль релігій та роль мовних некореневих народів [5]; Б. Спольські (Spolsky, 2004) – розробив теорію сучасної національної мовної політики та вказав, що глобальною мовою сьогодення є англійська, а між самими націями відбувається боротьба за свою ідентичність, що підриває сталість та забезпеченість прав людини і громадянина. На його думку кожна держава має керувати мовним питанням і відстоювати інтереси своїх громадян [6]; Д. Крістал (Crystal, 2000) – дослідив зникнення мов меншин внаслідок глобалізаційних процесів у суспільстві та зазначив про заходи, які потрібно вживати задля недопущення мовної загибелі [7].

В свою чергу, Є.В. Ткаченко дослідив мовні відносини саме з позиції конституційно-правового регулювання, визначивши правову природу мовних відносин і встановивши основні елементи конституційно-правового регулювання мовних відносин – вчений з'ясував правовий режим мов національних меншин й окреслив та обґрунтував основні принципи державної мовної політики та чинників, що впливають на її проведення [8]. Л.С. Клименко дослідила державну мовну політику в Україні та встановила причинно-наслідковий зв'язок між державною мовною політикою та формою державного устрою, а також факторами, які впливають на її формування, визначають мовну ситуацію та мовні відносини в країні; здійснила аналіз правового статусу національних меншин у сфері

надання та реалізації специфічного права на користування рідною мовою [9].

Дослідження лише окремих аспектів правового регулювання мовного питання стосувалися держави як суб'єкта, який повинен забезпечити належну реалізацію мовної політики, де при ігноруванні державою свого національного обов'язку можлива мовна загибель внаслідок боротьби між націями. Але швидкі видозміни суспільного життя потребують нових підходів не тільки до правового регулювання, але й оновленого та комплексного наукового дослідження, особливо щодо аналізу теоретичних положень і конституційних засад мовних відносин в Україні. Тому метою статті є визначення правового статусу мов як однієї із засад конституційного ладу Держави, наукова розвідка конституційно-правового інституту мов та визначення правових засобів, які використовуються для регулювання мовної сфери. Новизною роботи є удосконалення теоретичних засад мовних відносин – запропоновано авторський підхід до розуміння таких понять як "мовні відносини", "конституційно-правове регулювання", "правові засоби", висловлено пропозиції стосовно удосконалення структури конституційно-правового інституту; аргументовано позицію стосовно розмежування таких понять як "правовий режим мови", "правовий статус мови" тощо. Завданнями статті є з'ясування поняття мовних відносин та визначення його сутнісних ознак; проведення аналізу та надання характеристики конституційно-правового регулювання мовних відносин, конституційно-правового інституту мов; визначити та вказати на термінологічне розмежування таких категорій як "правовий режим мов" та "правовий статус мов".

Поняття та ознаки мовних відносин

Дослідження мовних відносин потребує, перш за все, з'ясування самої сутності означеного поняття та окреслити його ознаки. Так, у юридичній літературі під мовними відносинами розуміють зокрема відносини, що виникають між мовними групами під час вибору, використання та визначення статусу мови (мов) у певному соціокультурному середовищі [10, с.8]. Однак, звертає на себе увагу той факт, що вказане визначення не містить вказівки на наявність у суб'єктів, які є членами мовних груп відповідних прав та обов'язків. Це є важливим тому що суб'єкти будь-яких суспільних відносин завжди наділяються правами та обов'язками, що відповідно й визначає межі дозволеної поведінки.

Крім того, мовними відносинами також можна вважати суспільні відносини, що виникають із приводу збереження, використання та поширення національних мов й змістом яких є зв'язки між суб'єктами цих відносин (особами, національними меншинами, корінними народами, етнічними групами, органами державної влади) [11, с.67].

Аналіз запропонованого визначення дозволяє окреслити деякі до нього зауваження. По-перше, неможливо чітко визначити суб'єктів мовних відносин, оскільки, в силу глобалізаційних процесів сам суб'єктний склад може змінюватися. По-друге, мовні відносини виникають щодо використання, поширення та захисту мови, а її збереження залежить від того, як на практиці буде реалізовуватися захист мови. Тобто, збереження мови прямо перебуває в залежності від впровадження заходів стосовно захисту мови. По-третє, мовні відносини торкаються не лише національної мови, але й зачіпають мови міноритарних меншин з огляду на те, що у світі не існує одномовного середовища, а процвітає мовна багатоманітність.

Відтак, беручи до уваги вищенаведені зауваження, пропонуємо під мовними відносинами розуміти суспільні відносини, які складаються стосовно використання, поширення та захисту мови відповідними суб'єктами, що наділені суб'єктивними правами та юридичними обов'язками. Саме тому, мовні відносини мають такі ознаки: вони є різновидом суспільних відносин; складаються з приводу використання, поширення та захисту як національної, так і міноритарної мов; суб'єктний склад не є чітко визначеним; учасники відносин мають суб'єктивні права та юридичні обов'язки.

Отже, мовні відносини є різновидом суспільних відносин і фактично виступають основним й визначальним компонентом інших відносин у суспільстві. Тому, є потреба у здійсненні належного правового регулювання мовної сфери як основного вектору суспільного існування та розвитку.

Конституційно-правове регулювання мовних відносин

Мовні відносини, це досить складна сфера правового регулювання, оскільки має безпосередній стосунок до національної ідентичності, а в українських умовах, де протягом століть велася цілеспрямована політика знищення української мови, питання мовних відносин є особливо важливим та дражливим водночас [2, с.11].

Тобто, правове регулювання мовних відносин у тій чи іншій державі залежить від рівня сформованості національної ідентичності та політики, яка мала місце у державі стосовно її рідної мови у відповідні етапи суспільного розвитку. Відтак, ключовим і важливим при врегулюванні мовного питання є поєднання духовно-культурного та історичного компонентів відповідної нації.

Таким чином, мова це своєрідне мірило національної ідентичності, а тому цілком правильним є вважати її одним із атрибутів держави та конституційного ладу. В свою чергу, Конституційний Суд України у Рішенні від 22.04.2008 р. № 8-рп/2008 зазначив, що статус державної мови в Україні є одним із складових елементів конституційного ладу, а тому її статус є не менш важливим за територію, столицю, державні символи [12].

З огляду на це регулювання мовних відносин потребує, перш за все, визначення статусу державної мови, оскільки національна мова є частиною конституційного ладу держави та вказує на рівень сформованості та зрілості національної ідентичності в державі.

Зрозуміло, що як невід'ємний атрибут держави державна мова потребує належного закріплення її статусу в законодавстві, оскільки держава є сильною та незалежною тоді, коли вона здатна належно захистити усі атрибути її суверенного існування [13, с.194].

Проте, мовні відносини не вичерпуються лише державною мовою, хоча її частка у цих відносинах є достатньо суттєвою. У мовному плюралізмі є потреба також врегулювати зокрема питання й стосовно використання, поширення та захисту мови міноритарних меншин. Тому завдання кожної держави полягає у знаходженні оптимального балансу між такими суттєво-різними одиницями одного явища суспільного життя.

Беручи до уваги, що мова є національним індикатором, її регулювання є одним із пріоритетних завдань для держави. Отже, постає необхідність у з'ясуванні сутності категорії "конституційно-правового регулювання", що може бути розкрито через базову одиницю – правове регулювання.

У правовій теорії "правове регулювання" науковцями розглядається по-різному. Зокрема, його характеризують як організаційний вплив на суспільні відносини, що здійснюються за наявності системи правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних приписів та інші) та з метою їх упорядкування, охорони та

розвитку відповідно до суспільних потреб [14]. Дійсно, правове регулювання, це специфічна сфера впливу на певний вид суспільних відносин, яка здійснюється за допомогою власних засобів. При цьому, відсутність або правових засобів, або правового впливу на суспільні відносини свідчить й про те, що правового регулювання як такого немає та не було.

Слід зазначити, що правове регулювання в юридичній літературі в основному розглядається як спосіб упорядкування суспільних відносин, що здійснюється за допомогою відповідної системи правових засобів. Однак, суб'єктами їх застосування є не лише держава, а й громадянське суспільство, що закріплюють, охороняють і дають поштовх до розвитку суспільних відносин [15].

Варто вказати, що громадянське суспільство безпосередньо є дотичним до правового регулювання. Але не в якості суб'єкта, що здійснює його, а як такий, що визначає необхідність здійснення правового регулювання відносин у суспільстві. Тобто, громадянське суспільство фактично є правовим орієнтиром і вказує на потреби самого суспільства в унормуванні відносин. Така позиція серед іншого пояснюється й тим, що держава при врегулюванні суспільних відносин має можливість надати їм певну форму в актах законодавства, а громадянське суспільство – ні.

Відтак, аналіз вказаних пропозицій дозволяє стверджувати, що правове регулювання має, зокрема, такі ознаки: воно здатне впливати на суспільні відносини; основним суб'єктом впливу є держава в особі відповідних органів; метою впливу є унормування суспільних відносин; засобами впливу є сукупність юридичних засобів.

Враховуючи вищевказані підходи до розуміння правового регулювання, а також його основні ознаки, пропонуємо розглядати правове регулювання як сукупність заходів, які вживаються з метою врегулювання суспільних відносин за допомогою необхідної сукупності правових засобів, які при їх застосуванні здатні виконати мету суспільної регуляції.

Однак, конституційно-правове регулювання, будучи частиною праматеринської категорії – правового регулювання, має свої особливості, що вказують на специфічність означеного поняття. Так, при його характеристиці необхідно виходити з того, що воно здійснює регулятивний вплив на поведінку суб'єктів конституційного права лише з використанням частини юридичних засобів [16, с.21] з огляду на те, що ефективність регулювання суспільних відносин залежить в

тому числі й від правових засобів, які були обрані відповідним суб'єктом. Тому, якщо неправильно його обрати, то саме унормування суспільних відносин фактично не відбудеться, або ж його результат не матиме позитивний характер.

По-друге, конституційно-правове регулювання є одним із різновидів конституційно-правового впливу, який здійснюється на свідомість суб'єктів конституційного права [16, с.21]. Така обмеженість конституційно-правового впливу пояснюється тим, що суб'єктний склад відповідних відносин у більшості випадків є теж чітко окресленим, у тому числі й через наявні межі самої галузі права. При цьому, суб'єктний склад будь-яких видів суспільних відносин має визначатися, коли між самими суб'єктами буде наявний зв'язок через реалізацію прав та виконання обов'язків.

Крім того, специфічність конституційно-правового регулювання проявляється й у тому, що воно є не лише динамічним явищем, але й результативним [16, с.21], оскільки, саме по собі регулювання, це добре організований процес, який складається з сукупності стадій, що пов'язані між собою. Водночас, правове регулювання завжди переслідує легальну ціль – упорядкувати відносини. І якщо такий результат буде досягнуто, то слід вважати, що конституційно-правове регулювання досягло своєї мети, тобто було результативним.

Таким чином, конституційно-правове регулювання, це різновид правового регулювання, що за допомогою конкретного набору юридичних засобів здатне вплинути на поведінку суб'єктів конституційного права, в результаті чого унормовуються суспільні відносини, які становлять предмет зазначеної галузі.

З огляду на це, при конституційно-правовому регулюванні мовних відносин слід виходити, по-перше, з основних ознак правового регулювання та встановити, які юридичні засоби потрібно використовувати, щоб врегулювати мовну сферу. По-друге, які суб'єкти мають бути задіяні для забезпечення належного правового регулювання означених суспільних відносин. По-третє, підлягають з'ясуванню й межі конституційно-правового регулювання.

Не має сумніву, що мовні відносини є різновидом суспільних відносин та перебувають у полі конституційно-правового регулювання. Разом із тим, означена сфера налічує свої стадії та види правових засобів, що є необхідними для її ефективного регулювання. Відтак, можна стверджувати про наявність відповідного меха-

нізму правового регулювання мовного питання.

З урахуванням того, що юридичні засоби є складовою будь-якого правового регулювання, в тому числі й конституційно-правового, то виникає потреба у з'ясуванні сутності означеної категорії та її видів. Це в подальшому посприє успішному визначенню необхідного правового інструментарію для належного врегулювання мовних відносин.

Так, правові засоби, це той необхідний елемент права, з використанням якого можна врегулювати суспільні відносини. Тобто, вони дають розуміння того, яким саме чином можна досягнути ефективності у суспільній регуляції та за умови, що суб'єктом було визначено ступінь необхідності такого регулювання.

Правовим засобом можна вважати "інструмент" регулювання суспільних відносин, що знаходить свій вираз у нормі права чи в індивідуальних приписах, або в договорах, чи є елементом юридичної техніки тощо [17, с.14]. Відтак, правовий засіб має чітку форму вираження, що дозволяє швидко з'ясувати, який саме його вид необхідно використати для досягнення мети правового регулювання суспільних відносин.

Разом із тим, правовий засіб можна розглянути й через зв'язок "мета-результат її досягнення". Тобто, унормування суспільних відносин, це мета правового регулювання, а у разі її досягнення матимемо відповідно результат такого процесу. Однак, без відповідних правових інструментів суспільна регуляція не можлива. Тому ключовим для досягнення вищевказаної мети є з'ясування, де і в якому порядку можна використати той чи інший правовий засіб [18, с.21].

Таким чином, правові засоби, це способи (інструменти), якими володіє право та при застосуванні яких суспільні відносини конкретного виду можуть бути унормовані. При цьому, за різних правових систем, достатньо високій інституціоналізації правових явищ той чи інший правовий засіб виступає у різному вигляді залежно від рівня, на якому розглядається юридичний інструментарій.

Таких рівнів є три: по-перше, рівень первинних правових засобів – елементів механізму правового регулювання в цілому (юридичні норми, суб'єктивні права та обов'язки); по-друге, рівень правових форм, що склалися, який нормативно виражений у вигляді інститутів, що є юридично дієвими формами вирішення життєвих проблем; по-третє, операціональний рівень – конкретні юридичні засоби, що є безпосередньо в операційному розпорядженні тих чи інших

суб'єктів [14, с.152–153].

Вважаємо, що при виборі правового засобу для регулювання суспільних відносин необхідно виходити із специфіки самих відносин, оскільки кожний вид є унікальним за своєю природою через неоднорідність суб'єктного складу, широти об'єкту, предмету та меж необхідного правового регулювання. Тому, основним правовим засобом конституційно-правового регулювання мовних відносин слід вважати норми права, які за необхідності можуть комбінуватися з рештою засобів – індивідуальними приписами, засобами юридичної техніки тощо. Така позиція пояснюється зокрема тим, що норми права у сучасному світі вважаються універсальним засобом правового регулювання та застосовуються у переважній більшості випадків. Це, в свою чергу, не заперечує ефективність інших правових засобів, а їх акцесорне застосування лише підвищує рівень правового регулювання.

Водночас, беручи до уваги, що мовні відносини є фундаментальними відносно інших суспільних відносин, то відповідно кількість суб'єктів, що є дотичними до означеної сфери, наявні у достатньо великій кількості. Однак, ключовими суб'єктами мовних відносин слід вважати тих, що задіяні в їх регулюванні, так як саме вони визначають основні засади унормованості суспільних відносин. Саме тому, пропонуємо такими суб'єктами вважати державу в особі відповідних органів, мовні меншини та міжнародні суб'єкти, що встановлюють стандарти використання, поширення та захисту мови.

Разом із тим, із вищезазначених суб'єктів головну роль відіграє держава, оскільки, в більшості випадків ступінь і характер правового регулювання мовної сфери залежить від її волі, а решта суб'єктів у тій чи іншій мірі можуть лише сигналізувати про необхідність перегляду певних положень, які не діють чи є застарілими.

Слід відмітити, що конституційно-правове регулювання мовних відносин не є безмежним, хоча багатоманітність суб'єктів мовних відносин зумовлює різноманітність мовних зв'язків [11, с.67]. Тому, при врегулюванні мовного питання необхідно враховувати цей аспект та підійти до нього системно та комплексно. Оскільки у разі залишення поза увагою хоча б одного суб'єкта цих відносин матимемо ситуацію юридичної невизначеності та непослідовності, що може спровокувати навіть мовний конфлікт.

Так, умовно й загалом усі мовні відносини можна поділити на два основних блока – публічні та приватні. Відтак, є потреба у з'ясуванні

того, що включає в себе як публічна, так і приватна сфера суспільного життя; визначені рівня державного втручання при врегулюванні мовного питання у вказаних сферах тощо.

Необхідно вказати, що публічна та приватна сфера мови є відносно оціночними категоріями та розкриваються через суб'єктів, які між собою взаємодіють та їх предметного зв'язку. Зокрема, публічні відносини варто пов'язувати з діяльністю держави в особі відповідних представників, які реалізують надані їм повноваження з метою належного забезпечення виконання державної політики.

Водночас, Конституційний Суд України у Рішенні від 14.12.1999 р. № 10-рп/99 звернув увагу, що вітчизняне законодавство в деяких актах прямо встановлює обов'язок не лише стосовно використання, а й необхідності для певних суб'єктів володіння українською мовою. Конституційний Суд України також відзначив, що реалізуючи владні повноваження суб'єкти, які їх мають, повинні організовувати свою роботу з обов'язковим використанням української мови (зокрема, в актах, діловодстві та документації, взаємовідносинах між органами, тощо) [19].

З огляду на це є підстави стверджувати, що публічна сфера мовних відносин є прямим об'єктом конституційно-правового регулювання, оскільки, вона тісно пов'язана з державною владою та фактично походить від неї. Тому, здійснюючи регулювання мовної сфери, необхідно відштовхуватися від того, що публічні відносини, це завжди ті, де одним із учасників є "державний агент", який реалізовує її волю в силу відповідної потреби. Лише за такої сукупності відносини можна вважати публічними.

В свою чергу, приватна сфера спілкування акумулює всіх інших суб'єктів вказаних відносин, які за загальним правилом не повинні мати владних повноважень. Проте, це не відкидає можливість держави теж бути учасником таких відносин. Оскільки вона для належної реалізації державної політики потребує відповідного матеріального забезпечення (приміщення, техніки, канцелярського паперу, тощо), а тому виникає щонайменше необхідність в укладенні цивільно-правових договорів, яка в свою чергу свідчить про набуття нею нової якості, але приватного характеру без владних повноважень. При цьому, особливістю є те, що суб'єкти які вступають із державою у приватно-партнерські відносини, фактично позбавляються можливості обрати мову, якою укладатимуться договори. Так як єдиною мовою функціонування держави, в тому

числі й стосовно свого матеріального забезпечення є державна мова. Хоча, якщо у відносини з державою вступають іноземні суб'єкти, то у такому випадку оформлення їх співпраці набуде принаймні двомовного характеру.

З огляду на це, акцент конституційно-правового регулювання мовних відносин у приватній сфері в порівнянні з публічною змінюється у сторону лише законодавчого закріплення мовних прав та свобод. Тому суб'єкти, знаючи про свій потенціал мовних можливостей, які визначаються правами та обов'язками, обирають свій проект їх реалізації.

Разом із тим, вищевказана обмеженість конституційно-правового регулювання мовного питання є правильною та логічною. Так як втручання у приватну сферу завжди має бути обґрунтованим та доцільним. Більш того, держава яка позиціонує себе правовою та перебуваючи у мовному різноманітті не може нав'язувати бажану мову спілкування у сфері, де вона не задіяна як суб'єкт регулювання та не реалізує свою політику в частині використання владних повноважень. А у випадку, коли держава, будучи рівноправним суб'єктом та вступаючи у партнерсько-правові відносини, наполягатиме на необхідності в її втручання шляхом здійснення спроб врегулювати мовне питання на свій розсуд, то вона не може вважатися правовою і тим самим спровокує щонайменше мовне непорозуміння.

Конституційно-правовий інститут мов

Перебуваючи у полі конституційно-правового регулювання, мовні відносини утворюють відповідний конституційно-правовий інститут, який має власну структуру та складається з необхідних елементів та їх зв'язків.

В свою чергу, інститут конституційного права розглядається як результат упорядкування конституційно-правових відносин у межах означеної галузі права [20, с.75]. Відтак, його варто розглядати не просто як сукупність норм права, а як їх групування за відповідним критерієм, що за змістовним наповненням становить чітко-означену структуру конституційного права. Лише за такого якісного об'єднання інститут може ефективно функціонувати та здійснювати вплив на суспільні відносини конкретного виду.

З огляду на це, структура інституту галузі конституційного права України складається з елементів, які мають відповідний функціональний взаємозв'язок та характеризуються своєю упорядкованістю [21, с.241]. При цьому, такими

елементами можуть бути: нормативний зміст конкретного інституту конституційного права України як цілісної юридичної категорії; принципи та функції інституту; конституційно-правовий статус учасників правовідносин, які регулюються нормами інституту; конституційно-правові режими інститутів конституційного права України; гарантії інституту означеної галузі [22].

Така структура інституту конституційного права, яка може бути застосована і до конституційно-правового інституту мов, у цілому є доволі чіткою та збалансованою. Але, вважаємо, вона потребує деяких уточнень. Зокрема, будову інституту конституційного права можна доповнити джерелами означеної галузі права, оскільки вони теж є його частиною, а такий елемент внутрішньої будови інституту як нормативний зміст за своєю суттю вказує лише на те, що він має власну термінологію (категорії та поняття), правові конструкції, тощо. При цьому, юридичні дефініції так чи інакше містяться у джерелах, що регулюють суспільні відносини конкретного правового інституту, а тому вони набувають зовнішньої форми вираження. По-друге, виокремлення гарантій інституту конституційного права України як самостійного елементу структури не є доцільним з огляду на те, що його можна розглядати як складовий компонент інших елементів структури, зокрема принципів і правового режиму. Останні у своєму поєднанні здатні визначити та забезпечити гарантії існування будь-якого конституційно-правового інституту.

За окреслених уточнень, конституційно-правовий інститут мов може характеризуватися такими основними елементами, як: нормативний зміст конституційно-правового інституту мов, що дає категоріально-правовий апарат; джерела як форма зовнішнього вираження норм права конституційно-правового інституту мов; принципи конституційно-правового інституту мов; функції конституційно-правового інституту мов; конституційно-правовий статус суб'єктів правовідносин; конституційно-правовий режим мов.

Термінологічне розмежування "правовий режим мови" та "правовий статус мови"

Так, аналіз енциклопедично-правових джерел дозволяє відмітити, що правовий статус, це сукупність прав і обов'язків, носіями яких є фізичні та юридичні особи [23, с.693]. В свою чергу, правовий режим визначається як специфічний правовий порядок, який встановлюється для конкретних сфер суспільних відносин чи суспі-

льства в цілому [24, с.44].

Отже, поняття "правовий статус" має вживатися тоді, коли це стосується суб'єкта суспільних відносин у зв'язку із тим, що він має суб'єктивні права та юридичні обов'язки, що і визначає його правовий статус. Втім, якщо зазначається про характер правового регулювання суспільних відносин, то правильним буде вживання поняття "правовий режим".

Але сьогодні така позиція не є виключною через наявний у правовій літературі щодо цього термінологічний дискурс. З огляду на це, можна зустріти як поняття "правовий режим мови", так і "правовий статус мови".

Позиція тих, хто вважає, що мова повинна розкриватися через свій правовий режим, зводиться до того, що вона не може виступати суб'єктом у мовних відносинах, а навпаки є їх об'єктом, оскільки її статус, використання, поширення та захист потребує відповідного правового регулювання. А це вказує на необхідність зі сторони суб'єкта за допомогою правових засобів здійснити правовий вплив на мовну сферу і в результаті унормувати її [8, с.35].

В свою чергу, позиція прихильників іншого підходу (застосування до мови саме правового статусу) ґрунтується на тому, що мова має права. З огляду на те, що незалежно від своєї територіальної поширеності вона має право на рівність у її застосуванні та використанні з іншими видами мов у суспільному середовищі [25, с.108].

На підставі проведеного аналізу вищевказаних протилежних наукових положень та їх аргументацій доходимо висновку, що мова все ж таки виступає об'єктом правового регулювання, а тому правильним буде використання саме поняття "правовий режим мови". На захист цієї позиції наведемо такі аргументи. По-перше, при аналізі структури конституційно-правового інституту мов зазначалося, що наука конституційного права чітко відокремлює такі елементи, як правовий статус учасників мовних відносин та правовий режим інституту мов. По-друге, мова як засіб спілкування не може априорі бути учасником суспільних відносин через те, що не має ані прав, ані обов'язків. Більш того, через їх відсутність вона жодним чином не може вплинути на регуляцію мовних відносин. По-третє, наявність прав та обов'язків свідчить про правовий статус суб'єкта, а не об'єкта, оскільки правовий

статус визначається рівнем і ступенем володіння правами та обов'язками, а він залежить від якісних і кількісних характеристик саме суб'єкта (громадянство, вік, тощо).

З огляду на це поняття "правовий статус мови" та "правовий режим мови" не є тотожними. Тому, наведені категорії за своїм змістовним наповненням та у своєму поєднанні становлять самостійні елементи структури конституційно-правового інституту мов, де правовий статус пов'язується з суб'єктами мовних відносин, а правовий режим із мовою як об'єктом правового регулювання.

Висновки

1. Мовні відносини є фундаментом суспільства будь-якої епохи, а отже й становлять предметну цікавість для конституційного права. Відтак, мова потребує комплексного конституційно-правового регулювання з урахуванням інтересів всіх суб'єктів мовних відносин, оскільки завданням такого регулювання є створення умов належного використання, поширення та захисту мов; забезпечення серед іншого реалізації мовних прав і свобод людини.

2. Ефективність конституційно-правового регулювання мовного питання залежить від того, яка сфера спілкування (публічна чи приватна) потребує відповідної регуляції, оскільки за сферою спілкування визначається той правовий засіб, який має посприяти результативності унормування мови.

3. Зважування результативності конституційно-правового регулювання має здійснюватися з урахуванням плюралістичного характеру мовних відносин та визначенням розумного балансу інтересів між державною мовою та мовою національних меншин.

4. Зміни у суспільних відносинах призводять до потреби в оновленні й самого правового регулювання мовного питання, оскільки ці явища є взаємозалежними, а їх зв'язок є абсолютним та необхідним.

Конфлікт інтересів

Автор стверджує, що конфлікт інтересів відсутній.

Вираз вдячності

Роботу виконано відповідно до індивідуального плану дисертаційного дослідження автора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бобрицький Л. В. Роль правового регулювання мовного питання в Україні у забезпеченні національної безпеки держави. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 1. С. 64–67.

2. Бориславська О. Українська мова як державна: європейські стандарти та національні особливості правового регулювання. *Український часопис конституційного права*. 2017. № 3. С. 10–18.
3. Ковальова Т. О. Регулювання мовних відносин у контексті Європейської хартії регіональних або міноритарних мов: європейський досвід і українські проблеми. *Новий Колегіум*. 2017. № 4. С. 21–25.
4. Лопушанська О. В. Мовна політика у галузі освіти: теоретико-правові основи. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 363–366.
5. Kaplan Robert B., Richard B. Baldauf Jr. (Eds.). Language planning and policy in Europe. *Multilingual Matters*. 2008. V. 3. 310 p.
6. Spolsky B. Language policy. *Cambridge University Press*. 2004. 250 p.
7. Crystal D. Language Death. *Cambridge University Press*. 2000. 209 p.
8. Ткаченко Є. В. Конституційно-правове регулювання мовних відносин: монографія. Харків: ФІНН, 2010. 336 с.
9. Клименко Л. С. Державна мовна політика в Україні (теоретико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2012. 200 с.
10. Чередник Ю. М. Модернізація державної мовної політики в Україні: теоретико-методологічний аспект: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. Дніпропетровськ, 2011. 20 с.
11. Ткаченко Є. В. Мовні відносини як об'єкт правового регулювання. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2010. Вип. 19. С. 64–73.
12. Рішення Конституційного Суду України від 22.04.2008 № 8-рп/2008. Офіційний вісник України. 2008. № 33. Ст. 1102.
13. Пеньковська С. М. Державна мова в Україні: аналіз правового регулювання. *Молодий вчений*. 2019. № 2 (1). С. 193–199.
14. Алексеев С. С. Теория права. Москва: БЕК, 1994. 224 с.
15. Скакун О. Ф. Теорія права і держави (Енциклопедичний курс): підручник. Харків: Еспада, 2009. 752 с.
16. Боняк В. О. Методологічний аналіз сучасних інтерпретацій поняття "конституційно-правове регулювання". *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спецвипуск. Ч. 2. С. 19–23.
17. Алексеев С. С. Правовые средства: постановка проблемы, понятие, классификация. *Советское государство и право*. 1987. № 6. С. 12–19.
18. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве. Москва: Юристъ, 2004. 256 с.
19. Рішення Конституційного Суду України від 14.12.1999 № 10-рп/99. Офіційний вісник України. 2000. № 4. Ст. 125.
20. Носенко О. В. Сучасні інститути конституційного права України: поняття, види і сутнісні ознаки. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 8. С. 73–80.
21. Шевченко В. Становлення інституту державної мови в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 241–245.
22. Інститути громадянського суспільства та інститут громадських організацій в Україні: теоретико-методологічні та нормо проектні аспекти. https://minjust.gov.ua/m/str_20126 (дата звернення: 01.11.2020).
23. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: Юридична думка, 2007. 992 с.
24. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученко та ін. Т. 5: "П-С". Київ: Українська енциклопедія, 1998. 733 с.
25. Янковська Г. В. Правовий статус чи правовий режим мов: термінологічні зауваги. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 23. Том 1. Ч. 1. С. 107–109.

REFERENCES

1. Bobrytsky, L. V. (2014). Rol pravovoho rehulyuvannya movnoho pytannya v Ukraini u zabezpechenni natsionalnoyi bezpeky derzhavy [The role of legal regulation of the language issue in Ukraine in ensuring the national security of the state]. *Borotba z orhanizovanoyu zlochynnistyu i koruptsiyeyu (teoriya i praktyka)*, (1), 64–67 (in Ukr.).
2. Boryslavska, O. (2017). Ukrayinska mova yak derzhavna: yevropeyski standarty ta natsionalni osoblyvosti pravovoho rehulyuvannya [Ukrainian as a state language: European standards and national features of legal regulation]. *Ukrayinsky chasopys konstytutsiynoho prava*, (3), 10–18 (in Ukr.).
3. Kovalova, T. O. (2017). Rehulyuvannya movnykh vidnosyn u konteksti Yevropeyskoyi khartiyyi rehionalnykh abo minorytarnykh mov: yevropeyskyy dosvid i ukrayinski problemy [Regulation of language rela-

- tions in the context of the European Charter for Regional or Minority Languages: European experience and Ukrainian problems]. *Novyy Kolehium*, (4), 21–25 (in Ukr.).
4. Lopushanska, O. V. (2011). Movna polityka u haluzi osvity: teoretyko-pravovi osnovy [Language policy in the field of education: theoretical and legal bases]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, (1), 363–366 (in Ukr.).
 5. Kaplan, R. B., & Baldauf Jr., R. B. (Eds.). (2008). Language planning and policy in Europe. *Multilingual Matters*. V. 3. 310 p.
 6. Spolsky, B. (2004). Language policy. *Cambridge University Press*. 250 p.
 7. Crystal, D. (2000). Language Death. *Cambridge University Press*. 209 p.
 8. Tkachenko, YE. V. (2010). *Konstytutsiyno-pravove rehulyuvannya movnykh vidnosyn* [Constitutional and legal regulation of language relations]. Monohrafiya. Kharkiv: FINN (in Ukr.).
 9. Klymenko, L. S. (2012). *Derzhavna movna polityka v Ukraini (teoretyko-pravovyy aspekt)* [State language policy in Ukraine (theoretical and legal aspect)]. Candidate's thesis (12.00.01). Kyiv (in Ukr.).
 10. Cherednyk, YU. M. (2011). *Modernizatsiya derzhavnoyi movnoyi polityky v Ukraini: teoretyko-metodolohichnyy aspekt* [Modernization of the state language policy in Ukraine: theoretical and methodological aspect]. Extended abstract of candidate's thesis (25.00.01). Dnipropetrovsk (in Ukr.).
 11. Tkachenko, YE. V. (2010). Movni vidnosyny yak obyekt pravovoho rehulyuvannya [Linguistic relations as an object of legal regulation]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovryaduvannya*, (19), 64–73 (in Ukr.).
 12. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy [Decision of the Constitutional Court of Ukraine]. (22.04.2008 No. 8-rp/2008). *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*, (33), 1102 (in Ukr.).
 13. Penkovska, S. M. (2019). Derzhavna mova v Ukraini: analiz pravovoho rehulyuvannya [State language in Ukraine: analysis of legal regulation]. *Molodyy vchenyy*, 2(1), 193–199 (in Ukr.).
 14. Alekseyev, S. S. (1994). *Teoriya prava* [The theory of law]. Moskva: BEK (in Russ.).
 15. Skakun, O. F. (2009). *Teoriya prava i derzhavy (Entsyklopedychnyy kurs)* [Theory of law and the state (Encyclopedic course)]. Pidruchnyk. Kharkiv: Espada (in Ukr.).
 16. Bonyak, V. O. (2017). Metodolohichnyy analiz suchasnykh interpretatsiy ponyattya "konstytutsiyno-pravove rehulyuvannya" [Methodological analysis of modern interpretations of the concept of "constitutional and legal regulation"]. *Aktualni problemy vitchyznyanoi yurysprudentsiyi*, (Spetsvypusk), CH.2, 19–23 (in Ukr.).
 17. Alekseyev, S. S. (1987). Pravovyye sredstva: postanovka problemy, ponyatiye, klassifikatsiya [Legal means: problem statement, concept, classification]. *Sovetskoye gosudarstvo i pravo*, (6), 12–19 (in Russ.).
 18. Malko, A. V. (2004). *Stimuly i ogranicheniya v prave* [Incentives and restrictions in law]. Moskva: Yurist (in Russ.).
 19. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy [Decision of the Constitutional Court of Ukraine]. (14.12.1999 No. 10-rp/99). *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*, 2000, (4), 125 (in Ukr.).
 20. Nosenko, O. V. (2014). Suchasni instytuty konstytutsiynoho prava Ukrainy: ponyattya, vydy i sutnisni oznaky [Modern institutions of constitutional law of Ukraine: concepts, types and essential features]. *Byuleten Ministerstva yustytitsiyi Ukrainy*, (8), 73–80 (in Ukr.).
 21. Shevchenko, V. (2019). Stanovlennya instytutu derzhavnoyi movy v Ukraini [Formation of the institute of the state language in Ukraine]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, (3), 241–245 (in Ukr.).
 22. *Instytuty hromadyanskoho suspilstva ta instytut hromadskykh orhanizatsiy v Ukraini: teoretyko-metodolohichni ta normo proektni aspekty* [Civil society institutes and the institute of public organizations in Ukraine: theoretical-methodological and normative design aspects]. https://minjust.gov.ua/m/str_20126 (in Ukr.).
 23. Shemshuchenko, YU. S. (Red.). (2007). *Velykyy entsyklopedychnyy yurydychnyy slovnyk* [Large encyclopedic legal dictionary]. Kyiv: Yurydychna dumka (in Ukr.).
 24. Shemshuchenko, YU. S. et al. (Red.). (1998). *Yurydychna entsyklopediya* [Legal Encyclopedia]. v 6 t. / T. 5: "P-S". Kyiv: Ukrayinska entsyklopediya (in Ukr.).
 25. Yankovska, H. V. (2013). Pravovyy status chy pravovyy rezhym mov: terminolohichni zauvahy [Legal status or legal regime of languages: terminological remarks]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 23(1-1), 107–109 (in Ukr.).

Published in:
Форум права: 64 pp. 49–59 (5).

Related identifiers:

10.5281/zenodo.4300614

http://forumprava.pp.ua/files/049-059-2020-5-FP-Zankevych_7.pdf

http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2020_5_7.pdf

License (for files):

Creative Commons Attribution 4.0 International

Received: 09.11.2020

Accepted: 20.11.2020

Published: 24.11.2020

Cite as:

Занкевич, Н. В. (2020). Мовні відносини як об'єкт конституційно-правового регулювання. *Форум Права*, 64(5), 49–59.

<http://doi.org/10.5281/zenodo.4300614>

Zankevych, N. V. (2020). Movni vidnosyny yak obyekt konstytutsiyno-pravovoho rehulyuvannya [Language Relations as an Object of Constitutional and Legal Regulation]. *Forum Prava*, 64(5), 49–59.

<http://doi.org/10.5281/zenodo.4300614>